

МОНГОЛЫН КАЗАХ РАДИОГИЙН ҮҮСЭЛ, ХӨГЖИЛ, ТӨЛӨВШЛИЙН АСУУДАЛД

Р.Ш.Нуриден*,
М.Зулькафиль**

**Л.Н.Гумилевын нэрэмжит Евразийн Үндэсний Их Сургуулийн
Сэтгүүл зүй, цахим хэвлэлийн тэнхимийн дэд профессор, доктор
(Ph.D), Астана, Казахстан.*

***МУИС-ийн эмерит профессор, шинжлэх ухааны доктор (Sc.D)*

Түлхүүр үгс: Баян-Өлгийн радио, радио нэвтрүүлэг, радио сэтгүүл зүй, интернэт радио, аймгийн радио, нэвтрүүлгийн төрөл зүйл.

Оршил: Монгол Улсад соёл, боловсрол, зохион байгуулалтын ажлыг анх хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан хийж эхэлсэн түүхтэй. Гэхдээ 1934 онд анхны нэвтрүүлгээ цацсан Монголын үндэсний радио бол улс орны амьдралд онцгой байр эзэлдэг. Монголын радиогийн өсөлтийн замнал, хөгжлийн алхмууд нь аймгуудад радиогийн үйл ажиллагааг эхлэх урьдчилсан нөхцөл болсон юм. 1934 оны 9-р сард Монголын ард түмэн үндэсний радиогийн анхны нэвтрүүлгийг сонссон бөгөөд энэ өдөр Монголын радиогийн төрсөн өдөр болон түүхэнд бичигдэн үлджээ (Нуриден, 2012).

1947 оны 4-р сарын 19-нд тусгай тогтоолоор БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн дэргэд Улсын радио нэвтрүүлгийн ба радиожуулалтын хороо байгуулагдсан бол 1952 онд Монголын радиог Олон улсын радио, телевизийн өргөн нэвтрүүлгийн байгууллагын (ОИРТ) гишүүнээр элсүүлжээ.

1959 онд БНМАУ-ын Сайд нарын зөвлөлийн тогтоолоор Улсын радио хороо, МОНЦАМЭ агентлаг, “Орчин үеийн Монгол Улс” сэтгүүлийг нэгтгэн Мэдээллийн ба радиогийн хэрэг эрхлэх газрыг байгуулсан байна. 1960 онд БНМАУ-ын АИХ-ын Тэргүүлэгчийн зарлигаар Мэдээллийн ба радиогийн хэрэг эрхлэх газрыг Сайд нарын зөвлөлийн Мэдээлэл, радиогийн улсын хороо болгосон нь Монголын радиогийн материал техникийн бааз, нийтлэл нэвтрүүлгийн цар хүрээг өргөжүүлэхэд чиглэсэн зөв бүтэц бүрэлдэх нөхцөл болжээ (Норовсүрэн, 2010).

Зөвлөлт Холбоот Улс анхны радио зангилааг 1930-аад онд байгуулж өгсөн бол гучин жилийн дараа Лениний нэрэмжит радио станц Монголын нийслэлд дахин байгуулагдсан. Үүний ачаар түүний нийт хүчин чадал нь 3.6 дахин, радио

цэгүүдийн тоо 7.6 дахин нэмэгдсэн. 1960-1980 оны хооронд радио зангилааны тоо 71-ээс 367 болж өссөн (Современная Монголия, 1964). Судлаач, доктор Г.Дэлэгийн тэмдэглэснээр 1970-аад оны үед “Монголд 1934 онд хэдхэн мянган цэг ажиллуулах хүчин чадалтай 1-10 квт-ын хүчтэй жижиг радио станцаар нэвтрүүлгээ эхэлж байсан бол одоо 150 хүртэл квт-ын чадалтай Лениний нэрэмжит радио төв, Баян-Өлгийн радио станц зэрэг өндөр хүчин чадал бүхий дамжуулах станцуудтай болж, ... өдөр тутмын нэвтрүүлгийн цаг 12 дахин нэмэгдэж, радио өргөн нэвтрүүлэг 100 гаруй, тогтмол булан 40 гаруй, тусгай нэвтрүүлэг, радио сонин, сэтгүүлтэй болжээ” (Дэлэг, 2014).

1989 онд радио, телевизийн шинэ төв ашиглалтад орсон. 1990 оноос хойш Их Британи, Хонконг, Хятадын компаниуд хамтран “Эйшасат” олон улсын сансрын хиймэл дагуулыг хөөргөсөн бөгөөд Монгол Улс энэхүү хиймэл дагуулын нэг транспондерийг түрээслэх боломжтой болжээ. Эдгээр арга хэмжээний ачаар бүх сумын төвүүд үндэсний телевизийн нэвтрүүлгийг үзэх боломжоор хангагдсан. Улаанбаатар дахь “Азиасат” хиймэл дагуулын газрын станц ашиглалтад орсноор Монгол Улс олон улсын “Интелсат” болон “Азиасат” холбооны системд холбогдсон. Мөн “Жарык-Искра” хиймэл дагуулын системээр дамжуулан Алматыгаас нэвтрүүлэг сонсох боломжтой болжээ.

Монголын ОНМХ-ийн хөгжлийн эхний шатанд казах хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл үүсэж, казахууд 50-иад онд радио нэвтрүүлгийг монгол хэлээр сонсож байжээ. Энэ талаар архивт дараах баримт бичиг хадгалагдан үлджээ: “Аймгийн төвийн мэдээ долоо хоногт хоёр удаа тасралтгүй цацагдаж байна. Сумдад анхны чанга яригчдыг 1950 оны 12-р сард суурилуулж, радио нэвтрүүлгийг хүлээн авч эхэлсэн. Чанга яригч хариуцсан хүмүүс хотын мэдээг ухуулагчид болон бусад хүмүүст зориулж казах хэл рүү орчуулан сурталчилж, 2-3 удаа давтан сонсгож, суртал ухуулгын ажил хийж байна. Бид анхны радиод зориулж дулаан байшин, арван боодол түлээ бэлдэж, Улаан булангийн дарга Бадарчийг хоёр өдрийн семинарт хамруулж, 1950 оны 12-р сарын 16-ны өдөр сумын хүмүүс цугларч, анх радиогийн дууг сонссон. Нийт 166 хүн цугларч сонирхсон. Мөн бид тэр өдөр радиогоор цацагдсан малыг өвлөөс эсэн мэнд гаргах тухай өгүүллийг бичиж аваад малчдад тараасан. Цаашид тогтмол радиотой болохын тулд бидэнтэй хамтран ажилладаг байгууллагууд 500 метр гупр утас, 10 ширхэг бэхэлгээний шил, 10 ширхэг төмөр өлгүүр хандивлана уу” (Эфир друзей, 1977).

Радиогийн түүхийг өгүүлсэн эдгээр мөрүүд тус аймгийн казахууд 1950 оны 12-р сарын 16-нд Улаанбаатар хотоос анх монгол хэл дээрх нэвтрүүлгийг сонссоныг гэрчлэх баримт мөн.

1956 оноос хойш Монголын радио станцууд орос, хятад, казах хэлээр нэвтрүүлэг цацаж эхэлсэн. Энэ бол Монголын хэвлэл мэдээллийн хөгжлийн хоёр дахь үе шат байв. Казах хэл дээрх анхны нэвтрүүлэг 15 минут үргэлжилдэг байв. Тухайн үед казах хэл дээр мэдээ бэлтгэдэг тусгай баг байгаагүй тул нийслэлд суралцаж буй казах оюутнууд бэлтгэж, нэвтрүүлдэг байсан. Жишээлбэл, тухайн үед 15 минутын нэвтрүүлгийг АУДС-ийн оюутан Ж.Хайрол уншдаг байжээ. Дараа жил нь ажилтан нэмэгдэж, М.Хизатыг ажилд авчээ. Радиогийн анхны ажилтнууд нь Б.Базилхан, А.Хабылахат, Алматы хотын Абайн нэрэмжит Багшийн дээд сургуулийг төгссөн Х.Кулдан, Залике нар байв.

Арван таван минутын нэвтрүүлэгт гол төлөв сониноос бэлтгэсэн мэдээлэл багтдаг байжээ. Нийслэл Улаанбаатараас казах хэлээр мэдээ цацаж эхэлсэн нь

томоохон түүхэн үйл явдал байв. Учир нь тухайн үед аймаг бүр өөрийн гэсэн радио зангилаатай байв. Ирэх жил Улаанбаатараас казах хэлээр нэвтрүүлэг цацаж эхэлсний 70 жилийн ой тохионо.

Судалгааны арга зүй: Бид эл өгүүллийн объект болгон Монголын болон Баян-Өлгий аймгийн радиогийн архивын материалуудыг голлон ашигласан. Өнгөрсөн зууны 30-аад оноос нэвтрүүлэг цацаж эхэлсэн Монголын радио, 60-аад оны дунд үеэс үйл ажиллагаагаа эхэлсэн Баян-Өлгий аймгийн радиогийн түүх, үүсэл, хөгжлийн талаар сонин, сэтгүүл, вэбсайтуудад нийтлэгдсэн эрдэм шинжилгээний бүтээлүүд болон нийтлэлүүдийг авч үзсэн. Тэдгээрийг нэгтгэн дүгнэх, сэдэвчилсэн болон агуулгын дүн шинжилгээ хийх аргуудыг голлон ашигласан. Материалуудыг сэдэв, бичлэгийн төрөл зүйл, мэдээллийн эх сурвалжийн ашиглалтын түвшингээр нь шинжилсэн. Шинжлэх ухааны эргэлтэд орсон баримт бичгүүдэд үндэслэн уг өгүүлэлд радиогийн зохион байгуулалт, техникийн хүчин чадлыг сайжруулах, улс төр, олон нийтийн болон соёл, боловсролын ажлыг сурталчлахад гүйцэтгэсэн үүргийг, мөн радио нэвтрүүлгийн агуулга хагас зуун гаруй жилийн хугацаанд сайжирч, орчин үед нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагатай хөл нийлүүлэн урагшилж байгаа талаар өгүүлсэн. Нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны зарчимд үндэслэн цогц, системчилсэн дүн шинжилгээ хийсэн. Монгол Улсын, тэр дундаа Баян-Өлгий аймгийн радио станцуудын нэвтрүүлгийг түүхэн болон харьцуулан судлах аргаар шинжилж, цогц дүн шинжилгээ хийх явцад дээрх радио станцуудын өнөөгийн хөгжлийг орчин үеийн үйл явц гэж үзэх боломжийг бидэнд олгосон юм.

Судалгааны онолын үндэс болгон Р.Нуриден (1997), Н.Омашев (1995), Г.Дэлэг (1971-1972), М.Зулькафиль (1998), А.Минис, А.Сарай (1960), В.Н.Ярошенко (1976), С.Х.Барлыбаева (1994), Л.Норовсүрэн (2010), Д.Дагиймаа (2009), Д.Батжаргал, Г.Мэндхүү (2015) нарын радио нэвтрүүлэг, радио сэтгүүл зүйн талаарх шинжлэх ухааны бүтээлүүдийг ашиглав.

Мөн энэхүү өгүүлэлд шинжлэх ухааны эргэлтэд орсон аймгийн радиогийн архивын баримт бичгүүдийг авч үзсэн. Социализмын үеийн Монгол Улсын болон аймгийн радиогийн туршлагыг практик талаас нь авч үзэх гол шалтгаан нь өмнөх үед болон одоогийн хөгжлийн явцыг харьцуулах явдал юм. Монголын казах радио нь олон жилийн туршлага хуримтлуулсны ачаар орон нутгийн нийгэм, эдийн засаг, соёл, боловсролын хөгжилд багагүй хувь нэмэр оруулсан байдаг.

Үр дүн ба хэлэлцүүлэг: Цаг үетэйгээ хөл нийлүүлэн алхсан казах сэтгүүлчдийн ажлын үр дүнд 1965 онд радио нэвтрүүлгийн редакцыг Улаанбаатараас Баян-Өлгийд шилжүүлсэн. Энэ онд Чехословакийн тусламжтайгаар тус аймагт баригдсан радио станц ашиглалтад орсон. Энэхүү радио станцын дамжуулах хүчин чадал нь 60 кВт буюу 500 км зайд зориулагдсан байжээ. Казах нэвтрүүлэг аймгийн өнцөг буланд тархаж эхэлсэн бөгөөд Баян-Өлгийгээс гадна Ховд, Увс аймгуудад сонсох боломжтой байв. Эхэндээ энэ редакц орон нутгийн оршин суугчдад зориулж 30 минутын нэвтрүүлэг явуулдаг байсан бөгөөд мөн тийм хэмжээний нэвтрүүлгийг гадаадад байгаа казахуудад зориулдаг байв. Тухайн үед радио нэвтрүүлгийг бэлтгэдэг ажилтны тоо арав хүрэхгүй байсан. Радиогийн ерөнхий редактороор М.Хизатыг томилжээ.

Нэвтрүүлгийн агуулга, чанар, техникийн асуудлыг редактор, хоёр сурвалжлагч, найруулагч, зураглаач, дөрвөн техникч хариуцаж байв. “Баян-Өлгий аймгаас ярьж байна” гэсэн үгээр эхэлсэн анхны нэвтрүүлэг “Кенес” хэмээх домборын аялгуугар (күй) эхэлж, хагас цагийн нэвтрүүлэгт аймгийн намын хорооны суртал ухуулгын

асуудал хариуцсан нарийн бичгийн дарга Сонгыбай үг хэлж, олон нийтэд радио нэвтрүүлгийг төрөлх хэлээрээ цацаж байгаад баяр хүргэж, радиогийн өмнө тулгарч буй ажлуудыг тайлбарлав. Баяр ёслолын шинжтэй энэхүү анхны радио нэвтрүүлэгт “Монгол бол миний эх орон” нэртэй өгүүлэл, Д.Нацагдоржийн “Миний нутаг” шүлэг, Н.Шериязданы “Өнөөгийн Баян-Өлгий” гэсэн зураглалыг багтаасан бөгөөд төгсгөл нь концертоор үргэлжилжээ. Энэхүү концертод 1959 онд Баян-Өлгийд байгуулагдсан анхны ардын хөгжмийн зэмсгийн найрал хөгжмийн аянд дуу, домборын аялгууг тоголж, цуур хөгжимчин Калек, домборчин Ахмет, дуучин Хибатдолда нар казах урлагийн гайхамшгийг харуулсан байдаг. Нэвтрүүлгийг алдарт “Телконыр” аялгуугаар төгсгөжээ. Тус аймагт анхны нэвтрүүлгээ ийм маягаар эхлүүлсэн энэхүү редакц өөрийнхөө хөтөлбөрийг малчин, ажилчин, сургуулийн хүүхдүүдэд зориулсан түүхтэй юм.

Баян-Өлгийн радиогийн хөгжлийг дараах үе шатуудад хуваан үзэж болно.

Эхний үе нь 1965-1975 оныг хамардаг бөгөөд суртал ухуулгын ажлаараа ард түмнийг гэгээрэл, боловсрол, урлаг, соёлд уриалж байсан; Хоёр дахь үе нь 1975-1986 он юм. Энэ үед аймгийн радио нь Монголд социалист аж төрөх ёс, социалист уралдаан, социализмын үзэл санааг голлон сурталчилж байв. Радио ч өөрийн цаг үе, нийгэмд үйлчилсэн нь тодорхой.

1970-аад он хүртэл аймгийн радио сониноос бэлэн мэдээ уншиж, дуу, ёс заншил, уламжлалын тухай яриагаар хязгаарлагдаж байв. 1967 оны нэгдүгээр сарын 12-ны “Залуу үе” нэвтрүүлэгт яруу найрагч О.Солдатханы “Баатарлаг үйлс мөнхөд оршино” шүлэгтээ 1939 оны Халх голын дайнд оролцсон цорын ганц казах хүн Мазимын Икейн баатарлаг гавьяаг магтан дуулсан байдаг. Энэ нэвтрүүлгийн дараа хүмүүс баатрын тухай идэвхтэй ярьж эхэлсэн. Харин 30 жилийн дараа л түүнд Монгол Улсын баатар цолыг нэхэн олгожээ.

Сэтгүүлчид хагас цагийн нэвтрүүлэгт мэдээллийн нэвтрүүлгийн төрлийг өргөжүүлж, хэд хэдэн шинэ булан нээж, “Хот айлын амьдрал”, “Соёл ба амьдрал”, “Залуу үе” зэрэг нэвтрүүлгүүд шинээр цацагдаж эхэлсэн нь Казахстаны “Шалкар” нэвтрүүлгийн үлгэр жишээ байсан гэж хэлж болно.

Далаад оны үед радио нэвтрүүлгийн чанар мэдэгдэхүйц сайжирсан. Учир нь тусгай мэргэжилтэй боловсон хүчин редакцад ирж эхэлсэн бөгөөд тэд онолыг практиктай хослуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэжээ. Радио нэвтрүүлгийг төрөл зүйлийн хувьд баяжуулж байгаа нь ажиглагдаж, “Цаг үе ба үйл явдал”, “Намын амьдрал”, “Хот айлын соёл”, “Эмэгтэйчүүд”, “Сургууль ба эцэг эх” зэрэг 20 орчим булан шинээр нээж, янз бүрийн сэдэв, чиглэлээр нэвтрүүлэг бэлтгэх болжээ.

Энэ үед редакц идэвхтэн бичигчдэд анхаарал хандуулж, тэднийг радиогийн ажилд татан оролцуулж эхэлсэн. Учир нь 1976 оны 12-р сарын 7-нд болсон Монголын сэтгүүлчдийн III их хурал, Идэвхтэн бичигчдийн улсын III зөвлөгөөнөөс тэдний бичих ур чадварыг дээшлүүлэх, төрөл зүйлийг эзэмших гол зорилгыг тавьсан юм. Эдгээр уулзалтад зөвхөн аймгийн сэтгүүлчид төдийгүй идэвхтэн бичигчид ч оролцсон. Дээрх арга хэмжээний дараа тодорхой ажлуудыг практикт хэрэгжүүлж эхэлжээ.

Сум бүрд 5-7 хүний бүрэлдэхүүнтэй идэвхтэн бичигчдийн хэсэг зохион байгуулагдаж, аймгийн “Жана өмир” сонин нийтлэл, түүний онцлогийн талаар тусгай хичээл явуулж, түүнийг “Идэвхтэн сурвалжлагчдад тусламж” гэсэн буланд тогтмол нийтэлдэг байв. 1970-аад онд хөдөө орон нутгаас захидал бичдэг хүн

гарын арван хуруунд багтдаг байсан бол 1980-аад онд радиогийн редакц идэвхтэн сурвалжлагч, орон нутгийн бичигчдээс 1100 орчим захидал, сонсогчдоос 1000-1200 хүсэлт хүлээн авч, нэвтрүүлэгт оруулж, жил бүр 1450-1560 хүртэл материал бэлтгэдэг болжээ. Тэдгээрийг “Радиод захидал ирлээ”, “Захидлын эзэн-ард түмэн”, “Хөдөлмөрчдийн захидал” гэсэн булангаар нэвтрүүлдэг байв.

МАХН-ын III их хурал, БНМАУ-ын 60 жилийн ой, Халх голд Японы милитаристуудыг бут цохисны 45 жилийн ойг тохиолдуулан “Жана өмир” сонин, радиогийн редакц 1984 оныг “Идэвхтэн бичигчдэд”-д зориулав. Энэ арга хэмжээ нь олон нийттэй холбоо тогтооход чухал нөлөө үзүүлжээ. Нэгэн идэвхтэн бичигч: “Би аймгийн радио, сонинд орон нутгийн сурвалжлагчаар 10 орчим жил ажиллаж байна. Бичсэн зүйл чинь хэвлэгдэж үүрд дурсагдах нь маш их баяр баясгалан, харин захидал эсвэл утсаар дамжуулсан зүйлийг чинь радиогоор мэдээлж, хязгааргүй орон зайд тархах нь түүнээс ч илүү баяр юм. Ялангуяа радиогоор суртал ухуулга хийх үед малчид маш их баярлан хүлээж авдаг. Тэд үүнийг радио долгионоор сонсоход тэдний ажил, амьдралд гэсэн хүсэл тэмүүлэл нь улам ихээр нэмэгддэг. Ийм чухал үүрэг гүйцэтгэж буй радиогийн бүх идэвхтэн сурвалжлагчдад баяр хүргэж, би цаг үеийн шаардлагад нийцүүлэн бичихийг хичээх болно” гэж ярьсан бол өөр нэг идэвхтэн бичигч айл бүрийн хормойд заларсан радио хүлээн авагч бол бидний итгэлт найз, оюун санааны урам хайрлагч гэж нэмж хэлсэн байдаг. Үүнээс үзэхэд радио аймгийн иргэдийн амьдралд гүн нэвтэрч, айл бүрийн дотно зөвлөгч нь болж чадсныг мэдэрч болно.

Цаг үеийн нөлөөгөөр 80-аад онд нэвтрүүлгийн 60 хувь нь улс төрийн, 40 хувь нь хөгжмийн болж өөрчлөгдөж, редакцын алба дуу хөгжмийн сангаа нэмэгдүүлэхэд байнга анхаарч ажиллах болжээ. Тэр үед гэхэд энэ санг 2500 нэгж дуу, хөгжим бүрдүүлж байсан нь өндөр үзүүлэлт юм. Радио нэвтрүүлгийн редакц нь 1965 онд байгуулагдсанаасаа хойш хөгжлийн ийм үе шатуудыг туулж ирсэн түүхтэй юм.

Өөр нэг онцлон хэлэх зүйл бол Монголын бүх сэхээтний төлөөлөгчид сонин, радио байнга дэмжиж, бүтээлээ толилуулдаг явдал юм. Олонд танил уран бүтээлчдийн үзгийг хурцлахад сонин, радио чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Тиймээс зохиолчдын эдгээр амжилт нь гол төлөв олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээс үүдэлтэй юм.

1986 онд эхэлсэн гурав дахь үеийг шинэчлэлийн эрин үе гэж нэрлэдэг. Эдгээр жилүүдэд Москвад эхэлсэн ардчиллын үйл явц нь Монголыг ч хамарч, Зөвлөлтийн эзэнт гүрний үзэл суртлын хүлээснээс чөлөөлсөн юм. 1986 оны эхээр болсон МАХН-ын XIX их хурлаар нийгэмд болж буй шинэчлэлд шинэ хандлага шаардлагатай байгааг тэмдэглэж, эхний шатанд гол чиглэлийг эдийн засгийн механизм руу шилжүүлэхийн ач холбогдлыг онцолсон. Тиймээс хэвлэл, радио, телевизийн гол зорилго нь улс орны өөрчлөлтийг ард түмэнд сурталчлах, олон нийтийн санаа бодлыг бүрдүүлэх, бүтээлч уур амьсгалыг хэвшүүлэх явдал чухал гэдгийг онцлон заасан байдаг.

Монголын сэтгүүлчдийн V их хурал 1987 оны 11-р сарын 11-12-нд болж, Их хурлаас дэвшүүлсэн асуудлуудыг шийдвэрлэх, тавьсан зорилтуудыг биелүүлэхийн тулд сэтгүүлчид ажлаа хэд хэдэн чиглэлээр явуулж эхэлсэн. Эхнийх нь хөдөлмөрийн хамт олон, хувь хүмүүсийн бодит, ажил хэрэгч үйл ажиллагааг сурталчлах, хүнд суртал, дур зоргоороо авирлах, хайхрамжгүй байдал зэрэг сөрөг үзэгдлүүдтэй тэмцэх, үйлдвэрлэлийн үр ашгийг дээшлүүлэх, нийгмийн хоцрогдлыг арилгах, хоосон баримтуудыг тоочих бус оршиж буй дутагдлын шалтгааныг илрүүлэх,

эцсийн үр дүнд хүрэх зэрэг асуудлаар ил тод бичих явдал байв. Түүнчлэн, 1988 онд болсон БНМАУ-ын Төв Хорооны V бүгд хурал нийгмийн эдийн засаг, улс төрийн тогтолцоо, нийгэм, оюун санааны амьдралыг шинэчлэх үндсэн чиглэлийг тодорхойлсон байдаг.

ОНМХ-үүд өөрчлөн байгуулалтын чухал асуудлуудад анхаарлаа хандуулж, олон нийтийн хүсэн хүлээж буй сэдвүүдийг хөндөх, нийгэмд шүүмжлэлт уур амьсгалыг бүрдүүлэх, ардчилал, ил тод байдлыг хэвшүүлэх чиглэлд идэвхтэй алхам хийж, ажлын арга барилдаа багагүй өөрчлөлт оруулж чадсан. Цаашид нийтлэл, нэвтрүүлгийн чанарыг улам сайжруулахад онцгойлон анхаарч эхэлсэн. Олон нийтийн хүсэн хүлээж буй сэдвүүд ч хангалттай байсан. Ялангуяа хэл, шашин шүтлэг, ёс заншлын асуудал бүдгэрч эхэлсэн үед Монголын казахууд ардчиллын үр дүнг ашиглан өөрсдийн санаа бодол, тулгамдсан асуудлуудаа радиогоор дамжуулан дэвшүүлэн тавьдаг болжээ.

1990 онд Монголд ардчилсан хувьсгал тайван замаар ялалтад хүрсэн. IV Их хурлыг зарлан хуралдуулж, БНМАУ-ыг Монгол Улс гэж нэрлэх болсноо тунхагласан. Ийм улс төрийн өөрчлөлтийн дараа нэг намын коммунист улсаас олон намын тогтолцоотой парламентын ардчилсан улс болсон түүхтэй. Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулиас марксизм-ленинизмд үнэнч байх, коммунист намын тэргүүлэх үүргийн тухай заалтуудыг авч хаясан. Улс орны улс төрийн өөрчлөлт, ардчилал ба ил тод байдал, эдийн засгийн шинэчлэл, нийгмийн нөхцөл байдал нь хэвлэл мэдээллийн ажилтнуудыг зоригжуулж, тэд үндэсний асуудлын талаар зоригтой ярьж, радио нэвтрүүлгийн агуулга нь эрс сайжирсан.

1435 метрийн урт долгионоор цацдаг Баян-Өлгий аймгийн радио станц нэвтрүүлгээ өөр чиглэлд эргүүлж, үндэстнээ түлхүү боддог, тэдний ирээдүйн төлөө тэмцдэг, казах нэрийг дэлхийд таниулах чадвартай агуу хүч, хурц хэрэгсэл болон хувирчээ. Өмнө нь хагас цагийн нэвтрүүлэгт бэлтгэсэн материал нь багтахгүй зарим чухал материалыг хэсэг хэсгээр нь хувааж, хэдэн өдөр үргэлжлүүлэн нэвтрүүлдэг байв. 1989 оноос хойш эфирийн цаг хоёр дахин нэмэгдэж, гадаад нэвтрүүлэг ч мөн адил хэмжээгээр цацагдаж эхэлсэн. Ийнхүү Баян-Өлгий радио долоо хоногт 14 цаг, жилд 730 цаг нэвтрүүлэг цацдаг болжээ. Нэвтрүүлгийн эфирийн цаг нь нэмэгдсэн үед нэвтрүүлгийн бодлогод нийцэхгүй, тулга тойрсон хэдэн асуудлын хүрээнд эргэлдсэн, тархай бутархай, эмх замбараагүй байдал ажиглагдах болсныг сонсогчид тэр даруй анзаарч, редакцад санал бодлоо илэрхийлсэн нь дутагдлаа засахад чухал нөлөө үзүүлжээ.

Баян-Өлгий радиогийн редакц үндэсний асуудлын талаар ил тод ярьж, казахуудыг өмнө тулгарч буй зарим асуудлыг нэвтрүүлэгтээ оруулах нь нэмэгдсэн. Радио сонсож эхэлснээс хойш нэлээд хугацаа өнгөрсөн ч сонсогчид сүүлийн жилүүдийнх шиг шинэлэг мэдээ, мэдээллийг сонсож байгаагүй юм.

Ялангуяа хэл, нүүдэл суудлын асуудал; уламжлал, үндэсний онцлог, хүмүүжил; соёл, шашны асуудал; зах зээлийн эдийн засаг; “эсэргүү”-гийн он жилүүд; дайны мартагдсан баатрууд (1939 оны Халх голын дайн) зэрэг сэдвүүд радиогийн хөтөлбөрт гол байр эзлэх болов. Ийм сэдвүүдийг хамруулахын тулд редакц шинэ булангууд нээж, нэвтрүүлгүүдийг агуулгаар нь бүлэглэж, мөн сонсогчдын мэдээллийн эрэлт хэрэгцээг түлхүү анхаардаг болжээ.

Долоо хоногт нэг удаа цацагддаг “Цаг үе ба үйл явдал” нэвтрүүлгийн хамрах асуудлуудын хүрээ нь өргөн бөгөөд цаг хугацааны явцад болсон үйл явдлуудыг тайлан, сурвалжилга, ярилцлагын хэлбэрээр тоймлон харуулдаг байсан. Хагас

сар тутмын “Хот айлын амьдрал” нэвтрүүлэг нь “Малчин ба зах зээл”, “Хүн ба газар”, “Өвөө минь хоньчин байсан”, “Асуу, бид хариулна”, “Надад хэлэх зүйл байна”, “Бидний ярилцлага” гэсэн булангаар малчин, тариачин түмний амьдрал ахуй, ололт амжилт, тулгамдсан асуудлуудыг нэлээд өргөн хүрээнд тусгадаг байв. Мөн “Хүн ба хууль”, “Редакцын шуудан”, “Сургууль-Эцэг эх”, “Хот айлын соёл”, “Эмэгтэйчүүд” зэрэг нэвтрүүлэг болон сурагчид, залуучуудад зориулсан “Яргуй”, “Залуу үе” зэрэг радио сэтгүүлүүд хамрах асуудал, мэдээллийн багтаамж, танин мэдэхүйн ач холбогдлоороо сонсогчдын талархлыг хүлээж байв. Радио сэтгүүлүүд ирээдүйд үйлчлэхийг гол зорилго болгож байлаа.

“Яргуй” радио сэтгүүлийн “Ардын сурган хүмүүжүүлэх ухаан” буланд хүүхдэд зориулсан үндэсний тоглоом, зугаа цэнгэл, зан үйл, хүүхдүүдийг амьдралд бэлтгэх, энгийн ардын боловсролын сургаалын талаар мэдээлэл өгдөг. Эдгээр сэдвээр ахмад настан, багш, эрдэмтдийн яриа, үнэт зөвлөгөөг тогтмол өгдөг байв. “Сурагчдын санал бодол” буланд сургууль, багш, найз нөхөд, боловсрол, хүмүүжил, хүрээлэн буй орчин, соёлын болон оюун санааны баялаг, хүнлэг ёс зэрэг янз бүрийн сэдвээр хүүхдүүдийн өөрсдийн үзэл бодол, сэтгэгдлийг нэвтрүүлдэг байв.

“Авьяаслаг хүүхдүүд”-эд сурлага хөдөлмөрөөрөө тэргүүлсэн, үлгэр дууриал үзүүлсэн авьяаслаг хүүхдүүд, мөн тамирчин, домборчин, яруу найрагч хүүхдүүдийг сурталчилж, хөтөлбөрт авьяаслаг хүүхдүүдийг оролцуулж, урлагт тэмүүлэх хүсэл эмэлзлийг нэмэгдүүлэв. “Эмээгийн үлгэр” булангаар дамжуулан ардын болон дэлхийн зохиолчдын үлгэр, домог, ахмадуудын хууч яриаг нэвтрүүлж, “Яргуй” концертын “Айгөлек” хөтөлбөрийг баяр хүргэх, амжилт хүсэх, мэндчилгээ; тодорхой дуу эсвэл домборын аягууны түүх, зохиогчийн намтар, бүтээлийн гоо зүйн учир утга; хүүхдүүд өөрсдөө бэлтгэж, тусгай хальсанд бичиж илгээсэн эсвэл студид тусгайлан бичсэн бүхэл бүтэн концерт гэсэн гурван өөр чиглэлээр зохион байгуулдаг байжээ.

“Хойч үеийнхээ төлөө”, “Алдартнаас суралц” буланд үндэстний болон дэлхийн ард түмний нэрт хүмүүсийн амьдрал, тэдний сургаал үгс, яруу найраг, бүтээлүүдийг танилцуулж, энэ нэвтрүүлгийг бэлтгэх үйл явцад сурагчид өөрсдөө идэвхтэй оролцож, тэд сонирхолтой, утга төгөлдөр захидал илгээдэг байв.

Өдөр бүр есөн цагаас арван цагийн хооронд олны хүртээл болдог нэвтрүүлгийн агуулга, хэлбэр байнга өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж байдаг. Үүний нэг нь шашны сэдэв юм. Монголын казахуудын шашин шүтлэг мартагдахын даваан дээр тулж, үндэстний зүрх сэтгэлийг зовоосон эмзэг асуудлын нэг байв. Монголын ард түмний хувь тавилан нь казах ард түмний хувь тавилантай холбоотой бөгөөд төстэй юм. Тиймээс Казахстаны казахуудыг нөмөрсөн хар шуурга тэднийг ч амар тайван орхисонгүй. 1921 оны “Ардын хувьсгал” нь юуны түрүүнд шашны эсрэг тэмцсэн. Олон зууны турш бий болсон ёс заншил, уламжлал, түүх, урлаг, хэл, шашин шүтлэг нь 30-40-өөд оны үймээний золиос болсон байдаг.

Хэнд ч дийлдэшгүй хүч Баруун Монголын казахын ард иргэдийг ч хамарч, үндэсний манлайлагчид хэчнээн зөвлөлдсөн ч гарах гарц олж чадсангүй. Дайснаас зугтах цаг аль хэдийнэ өнгөрч, Баруун хилийг харуулын цэргүүд манаж байв. Олон нийтэд нөлөө бүхий хүмүүс, шашны зүтгэлтнүүд, молда нарыг байгаа газраас нь зэвсэг барьсан хүйтэн царайтай эрчүүд барьж эхлэв. Монголын казахуудын үндэсний эрх чөлөөний тэмцлийн удирдагч Т.Дауйтбай мөн энэ халдлагын золиос болжээ. Энэ бол Монголын казахуудын хувьд “хэлж ирсэн гамшиг” байв. Урьд өмнө нь ийм хядлага болж байгаагүй бөгөөд түүхч И.Цоодол 2000 казах иргэнийг

баривчилсан гэж бичсэн байдаг.

Исламын шашны эсрэг ширүүн тэмцэл өрнөж, арав орчим сүм хийд, шашны газруудыг устгасан. Коран судар, шашны ном, эртний түүхэн бичвэрүүдийг шатааж, тогтсон шашны ёс, уламжлалт ардын ёс заншлыг хориглох хандлага газар авсан. Зөвхөн өнгөрсөн зууны 90-ээд оноос л Исламын ертөнц Монгол Улсад мусульманчууд амьдардаг гэдгийг мэдэж эхэлсэн бөгөөд Турк, Саудын Араб, Англи, Пакистан, Бангладеш, Египет зэрэг орнуудын мусульман шашны байгууллагуудын төлөөлөгчид ирдэг болжээ. Удалгүй Монголд Мусульманы нийгэмлэг байгуулагдаж, анхны сүм хийдүүд баригдаж, хуучин клуб, суртал ухуулгын газруудад Баасан гарагийн шашны залбирал үйлдэж эхэлсэн ажээ.

Энэ үед өөр нэг үр дүнтэй мэдээллийн хэрэгсэл бол радио байв. Сонсогчид итгэл үнэмшил, мэдлэг мэдээллээр дүүрэн Баян-Өлгийн радиогийн шашны нэвтрүүлгийг тэсэн ядан хүлээдэг болсон. Радио нь Турк, Казахстаны шашны сургуульд суралцаж буй оюутнуудын тухай, мөн 67 жилийн дараа Меккед очиж мөргөл үйлдсэн 16 хүний аяллын талаар олон түмэнд мэдээлж байв. “Өв уламжлал” нэвтрүүлгээр хүмүүст итгэл үнэмшил, сайн сайхныг шингээсэн Коран судар, шашны сургаал, өдрийн таван удаагийн залбирлын тухай яриа тогтмол өрнүүлж, түүнд сонсогчид онцгой анхаарал хандуулдаг болжээ.

1991 онд Монголын Мусульманы нийгэмлэгийн тэргүүн хажы Кадырын Сайран анх удаа Турк руу шашны сургуульд суралцуулахаар 40 хүүхдийг дагуулан явсан. “Дээр үед нэрт яруу найрагч Ахыт Хажы ийшээ тийшээ явахдаа очиж чадаагүй Истамбулын талаарх мөрөөдлийг “Хажы-Баян” зохиолдоо өгүүлсэн байдаг. Эрт дээр үеэс казахуудын зүрх сэтгэлд ойр байсан энэ хотод өнөөдөр Ахытын ач, зээ нар шашны сургуульд явах болсон” гэж эхэлдэг Ж.Кекейн “Дөчин зул” нэртэй өгүүлэл нь танин мэдэхүйн болон хүмүүжлийн чухал ач холбогдолтой юм. Арван минутын радио яриа таны зүрх сэтгэлийг эзэмдэж, оюун санааг тань гэрэлтүүлнэ. Нэвтрүүлэг Үлимжийн Ахытын шүлгээр төгсдөг. Энэ нь бас утга учиртай юм. Ү.Ахыт бол Коран сударт мусульманчуудын өдөр тутмын амьдралд шаардлагатай зарчмууд агуулагддаг гэдгийг гүн гүнзгий мэддэг, өөрөө түүнийг төгс эзэмшсэн цөөхөн соён гэгээрүүлэгчийн нэг байв. Тиймээс тэрээр амьдралын зарим сөрөг үйлдлийг шашин шүтлэг, шашны аргаар засахыг хичээдэг. Казахстанд нэр нь тийм ч алдартай биш ч Шинжаан, Хобдын казахуудад Абайгаас дутахгүй нөлөө үзүүлсэн яруу найрагчийн “Иман мизам” хэмээх богино туульсыг ард түмний дундаас бичиж аваад тэтгэвэрт гарсан ахмад Хапез радиод илгээсэн байдаг. Энэ шүлгийг нэвтрүүлэгч домборын аялгуутай хослон уншсан нь сонсогчдод онцгой сэтгэгдэл төрүүлжээ. Ахмад сэтгүүлч С.Магауиягийн “Ахытын Абай Касымовтой хийсэн уулзалт” (Баян-өлгий радио. 1993.24.02) радио яриа нь зөвхөн Монголын казахуудын төдийгүй дэлхийн нийт казахуудын хэрэгцээнд нийцсэн гайхамшигтай бүтээл юм.

Ардчиллын ялалт нь Баян-Өлгийн радиогийн хөгжлийг урагшлуулж, эрч хүчийг нь нэмэгдүүлсэн юм. Үйл ажиллагаагаа өөрчлөн шинэчилж, сонсогчдынхаа зүрх сэтгэлийг эзэмдэхийн хэрээр иргэдээс ирэх үнэ цэнэтэй захидлууд тоо ч эрс нэмэгдэж, ганц жилийн дотор редакцад ирсэн захидлын тоо 3000-аас хол давжээ.

Баян-Өлгийн радио үгийн эрдэнсийг асгаж, тэднийгээ домборын аялгуугаар чимэж, дуу хуураар баяжуулж, сонсогч түмэнд олон сайхан нэвтрүүлгээр бэлэг барьсан. Тэдгээрээс хамгийн алдартай нь “Казахуудад буянаа хайрласан хонь жил” радио зохиомж юм. Энэ бүтээл казах түмний хөргийг бүтээсэн гэж хэлбэл хэтрүүлэг болохгүй. Бид энэ бүтээлээс радиогийн бүх элементийг, тухайлбал уран

нийтлэлийн өнгө аяс, хөгжмийн чимэглэл, үйл явдлын өрнөл, оргил үе, тайлал, шийдэл зэргийг олж чадна.

1949 оноос хойш Абай, Шакарим, Мухтар зэрэг агуу хөвгүүдийн өлгий нутаг Семейд цөмийн зэвсгийн туршилт явуулж, олон жилийн турш 500 орчим цөмийн дэлбэрэлт хийж, мянга мянган хүний эрүүл мэнд, амь насанд хор хөнөөл учруулсан туршилтын талбайг хаах зарлиг гарсан. Энэхүү буян хишгээ хайрласан нутгаас Токтар Аубакиров сансарт ниссэн зэрэг чухал үйл явдлуудын цаашдын хөгжил нь түүхийн гүн рүү хөтөлж, сайн үйлсийг алдаршуулж, сонсогчдод дахин нэг эрч хүч өгсөн түүхтэй. Энэ тухай нэвтрүүлгийг сонсож суухад Монголын казах уран бүтээлчид түүхээс тусгаарлалгүйгээр олон жилийн турш хадгалж ирсэн мөрөөдөл, хүсэл бодлоо илэрхийлж байгааг мэдэрч болно. Үндэсний тусгаар тогтнол, түүнд хүрэх нь бүтээлийн шийдвэрлэх цэг, казах дүр төрхийг тодорхойлох мөч юм. Цаашид сэтгүүлч тухайн үеийн улс төрийн үйл явдлын үнэн дүр төрхийг хэлж чаддаг. Радиогийн энэхүү бүтээлийг шинэчлэлийн үед төрсөн шилдэг урлагийн бүтээл гэж хэлж болно.

Баян-Өлгийн радиогийн редакцын хамгийн өвөрмөц онцлогуудын нэг бол аман зохиолын баялаг өвийг ашиглан нэвтрүүлгээ түүн дээр үндэслэн явуулдаг явдал юм. Радиод хатуу зарчим байдаггүй. Түүний гол зорилго нь ард түмэнтэй харилцах, сонсогчдын эрэлт хэрэгцээнд хариу үйлдэл үзүүлэх явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, түүний гол эх сурвалж, эхлэлийн цэг нь аман зохиолын баялаг сан юм. Казахын хар яриаг ойлгомжтой болгон буцааж өгөх нь радио сэтгүүлчдийн эрхэм зорилго мөн.

1993 оны 3-р сарын 1-нд радио долгионоор олон нийтэд сауын хэмээх зар-уриалга гаргасан. Казахын уламжлалын дагуу талийгааачийн жилийн ойг тэмдэглэхээс нэг жил эсвэл хэдэн сарын өмнө орон даяар олон нийтэд зар хүргэдэг. Энэ нь Кожаберген баатрын нас барсан жилийн ойг тэмдэглэх тухай зар байжээ.

1993 оны 3-р сарын 23-нд онгоцны ослоор цаг бусаар нас барсан иргэдийн тухай мэдээ тус аймгийн ард түмний сэтгэл зүйд маш хүчтэй нөлөөлсөн. Энэхүү эмгэнэлт явдалтай холбогдуулан байгууллага, хувь хүмүүсээс талийгааачийн төрөл төрөгсдөд эмгэнэл илэрхийлсэн захидлууд редакцад тасралтгүй ирж байв. Үүний дагуу радио долгионоор цацагдсан тайтгарал, эмгэнэл нь ард түмний сэтгэлийг хөдөлгөсөн юм. Гурван өдөр үргэлжилсэн гашуудлын мэдээ аймгийн тэнгэрийг ниргэх шиг болов. Энэхүү ослоор авьяаслаг яруу найрагч Жанжуны Какей нас барсан нь аймгийн нийт иргэдэд учирсан хүнд гарз байв. Яруу найрагчид гашуудлын шүлгээ уншиж, радио долгионоор сэтгэлийн үгээ түмэнд түгээж байлаа. Үүний нэг нь авьяаслаг яруу найрагч Х.Тойлыбайн шүлэг байв.

Радио нь ард түмний үеэс үед дамжин уламжлагдан ирсэн аман зохиолыг шинэ хэлбэр, агуулга болгон баяжуулж, өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой бичгийн уран зохиолыг бүрдүүлэхэд хосгүй үүрэг гүйцэтгэсэн. Нэрт зохиолчид төрөл зүйл бүрт өөрийн гэсэн ул мөрөө үлдээсэн. Ялангуяа уламжлалт яруу найргийн салбарт хэнээс ч ичдэггүй гайхалтай бүтээлүүд туурвигдсан. Энэ талаар ард түмний маань үргэлж хайрлаж, сонсдог байсан туульсын найраглалууд үлгэр дуурайлал болсон. Гэсэн хэдий ч ахмад үеийнхэн сонирхон уншиж, цээжээр уншдаг байсан Б.Ахтан, Д.Даниял, Ж.Икрамбек зэрэг яруу найрагчдын туульсын гайхамшигт бүтээлүүд өнөөдөр мартагдаж эхэлсэн бололтой. Тиймээс ийм үнэт бүтээлүүдийг радио сонсогчдын анхааралд толилуулж байна. “Эдгээр талын нүүдэлчид яруу найрагт дуртай, сэтгэл санаа нь уужим, сэтгэх чадвар сайтай байдаг нь нүүдэлчний санаа зовох юмгүй, амар тайван амьдралтай холбоотой эсвэл мөнхийн цэлмэг хөх

тэнгэрийн дор хязгааргүй тал нутагт амьдралаа өнгөрөөдөг тул байгалийг бурхан мэт шүтэг болсонтой холбоотой байх. Татар нэртэй ард түмний дунд казахууд яруу найргийн авьяас чадвараараа эхний байранд ордог байх” гэсэн Шоканы санал бодол одоо ч хуучраагүй хэвээрээ байна.

Сэтгүүлчид бусдын яриаг өөрсдийн бодлоор шүүж, хэлний соёлыг сайжруулах арга замыг байнга эрэлхийлж байдаг хүмүүс. Эцсийн эцэст бичих урлагийн гол бүрэлдэхүүн хэсэг нь хэл, гоо сайхан нь ч хэл юм. Нэвтрүүлгийн хэл нь хэмжээнээс үл хамааран цэвэр, үнэн зөв, хурц байх ёстой. Баян-Өлгийн радиогийн нэвтрүүлгүүдийг шинжлэхдээ тэдгээрийн хэлний цэвэр, бодлын үнэн зөв байдал, үгсийн илэрхийлэл зэргийг анзаарсан. Сонсогч нь эдгээр гурван нөхцөлийг биелүүлэхэд үргэлж нөлөөлөгч нь, санаачлагч нь байдаг бөгөөд тэд хэлний соёлыг эзэмшихэд идэвхтэй оролцдог. Сүүлийн үед радио нэвтрүүлэгт эрс өөрчлөлтүүд гарч, илүү чанартай, утга учиртай болсон. Ийм шинэчлэлийн нэг бол “Акшам” нэвтрүүлэг юм. Сонсогчдыг содон сонирхолтой шинэ мэдээ, оновчтой хошин шогоор өөртөө татаж чаддаг. Хамгийн олзуурхууштай зүйл бол хөтлөгчдийн ярианы соёлын өсөлт юм. Эфирт хиймэл байдал ч, хэт их өнгө будаг ч тохирохгүй. Түүнчлэн жүжигчний зохиомол дүр, хэмжээнээс хэтэрсэн уран сайхны мэдрэмж ч илүүц байдаг. Уламжлалт чанараа хадагласан казах хэлний өнгө аяс, энгийн харилцан ярианы урлагийг эзэмшихийг уриалсан сонсогчдын захидлууд редакцын ажилд ихээхэн хувь нэмэр оруулдаг.

Казахстаны хэвлэлүүдийг уншихад “ойлгомжгүй” үг хэллэг маш их тааралддаг. Бид өдөр тутмын амьдралд утга төгөлдөр, чамин гоё үг, өгүүлбэрийг ховор хэрэглэдэг. Тиймээс сонсогч сонин, радиогоос ярианы урлаг, хэлний ид шидийг сурахыг хичээж, санал бодлоо редакцияд илгээдэг. Аймгийн радио сувгаар илэрхийлэгдэж буй хэлний талаарх санал, хүсэл, үзэл бодлын нэг хэсэг нь чухам үүнтэй холбоотой юм.

Монголын казахууд хошин шог, цэцэн мэргэн үг, уран илтгэх чадварт дуртай. Радио ням гарагийн утга зохиолын үдшийг хошин шогчид болон тэдний бүтээлд зориулдаг нь үүнтэй холбоотой байж болох юм. Монголын нэрт шог зохиолчид М.Гүрсэд, Ц.Доржготов, Ш.Цэнд-аюуш, Ж.Барамсай нарын бүтээлийг орчуулж радио долгионоор олны хүртээл болгодог. Казахстаны зохиолчдын бүтээлүүд ч мөн анхаарлын төвд байдаг. Сонсогчдод казах зохиолчдын хошин шогийн богино хэмжээний бүтээлүүдийг, мөн сэтгүүлчдийн шог яриаг ч тогтмол өгдөг. Тэдний ихэнх нь өдөр тутмын амьдралаас эхтэй компани нээх, бизнес эрхлэх, хурдан баяжихыг мөрөөдөх зэрэг хөгжилтэй үзэгдлүүд байдаг.

Ерөнхийдөө аймгийн радио нэвтрүүлэг нь үгийн эрх чөлөө, энгийн чөлөөт ярианд суурилдаг. Заримдаа радио эссе, радиогийн зохиомж, сурвалжилга нэвтрүүлдэг бөгөөд тэдний ихэнх нь олны анхаарлыг татах томоохон үйл явдалд, тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд зориулагдсан байдаг. Эрдэмтэд, зохиолчид, ахмад настан, сурагчид байнга захидлаар харилцдаг. Зарим материалыг тусгай захиалгаар ч бэлтгэдэг бөгөөд тэдгээрийг гол төлөв хөтлөгчийн уншсан яриагаар нэвтрүүлдэг.

Аймгийн радио нэвтрүүлгийг олон нийтэд хүргэдэг гол хүний нэг бол хөтлөгч. Тиймээс Камар, Жанузак нарыг аймгийн ард түмэн маш сайн мэддэг. Тэд нэг цагийн нэвтрүүлгийг илүү сонирхолтой болгохын тулд жижиг хэсэг болгон задлахгүйгээр утга зохиол, урлагийн бүхэл бүтэн цогц бүтээл болгон олон нийтэд хүргэдэг.

Баян-Өлгий аймгийн олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл бол үндэсний сэтгүүл

зүйн салшгүй хэсэг юм. Аймгийн радио нь үүнийг бий болгосон Монголын сэтгүүл зүйг үлгэр дуурайл болгон хөгжиж байна. Тиймээс монгол хэлээр чөлөөтэй ярьдаг казах сэтгүүлчид хоёр хэлээр бичиж чаддаг. Онцлон хэлэх өөр нэг зүйл бол тус аймагт амьдардаг монгол, урианхай, тува зэрэг нутгийн ард түмэн казах хэлээр сайн ярьдаг бөгөөд бие биенээ хүндэлдэг.

Хоёр хэлийг төгс эзэмшсэн Монголын казах сэтгүүлчид тус улсын хүндэтгэлийг хүлээдэг. Ахмад сэтгүүлч Р.Шынай МУСГЗ, Ардын зохиолч цолоор, олон жил тус радиог тэргүүлж байсан сэтгүүлч Р.Сураган МУСГЗ цолоор шагнагдсан бол А. Хаблахат, Н. Сейилхан, М. Хизат, Ш. Жанузах, Т. Бодаухан, Б. Шамей, А. Бель зэрэг олон сэтгүүлч “Монголын радио, телевизийн тэргүүний ажилтан”, “Хэвлэл мэдээллийн тэргүүний ажилтан” цол тэмдгээр шагнагджээ. Ибрайн Хутай дайнд амь үрэгдсэн офицер Ж.Жанабилханы баатарлаг гавьяаг дүрслэн харуулсан бүтээл туурвиж, 48 жилийн дараа мартагдах шахсан залуу эрийг “Улаан туг”-ийн одонгоор нэхэн шагнасан бөгөөд түүний баатарлаг үйлсийг олон түмэнд хүтээл болгосон сэтгүүлчийг “Цэргийн алдар” медалиар шагнасан байдаг.

Өнөөдөр Баян-Өлгийд аймгийн олон нийтийн радио, сонин, сэтгүүл, телевиз, богино долгионы радио зэрэг арав гаруй хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн дотор 60 жилийн түүхтэй аймгийн радио бол өдөр бүр тогтмол нэвтрүүлэг явуулдаг, орон нутгийн иргэдийн үзэл бодлын индэр болж тасралтгүй үйл ажиллагаа явуулж буй цорын ганц мэдээллийн хэрэгсэл бөгөөд “Монголын төр засгийн бодлого, шийдвэрийг казахын ард түмэнд хүргэх, сурталчлах, ард иргэдийг соён гэрээрүүлэх, эх хэлээрээ төрөл бүрийн мэдээлэл хүлээж авах, Монголын казахуудын үндэсний урлаг, утга зохиолыг хөгжүүлэх үйлст үнэлж баршгүй үүрэг гүйцэтгэж ирсэн” (Зулькафил, 2024), пашид ч гүйцэтгэх болно.

Дүгнэлт: Бусад олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн нэгэн адил ардчилсан өөрчлөлтүүд радио нэвтрүүлгийг сайжруулж, үндэсний оюун санаанд чухал нөлөө үзүүлсэн. Ардчилсан нийгмийн эдийн засгийн зах зээлд шилжсэн бусад орнуудын ОНМХ-ийн ажилтнуудын нэгэн адил Монголын сэтгүүлчид ч зах зээлийн дарамтыг туулж өнгөрүүлсэн. Гэсэн хэдий ч энэхүү бэрхшээлийг тэвчээртэйгээр даван туулсан сэтгүүлчид цаг үеийн шаардлагаас хоцрохгүй урагшилж, сонсогчдын оюун санаа, мэдлэгийн санг баяжуулж, үндэсний ОНМХ-ийн системийн салшгүй нэг хэсэг болон хөгжиж байна.

Өнөөдөр Баян-Өлгийн радио нь дэлхийн болон үнэсний сэтгүүл зүйн хөгжлтэй хөл нийлүүлэн алхаж, өөрийн гэсэн вэбсайтай болсон. Олон хүн радиогийн нэвтрүүлгүүдтэй интернэтээр танилцаж, санал бодлоо тогтмол илэрхийлдэг. Баян-Өлгийн казах радиогийн албан ёсны вэбсайт нь www.baiolke.com бөгөөд портал нь “Нүүр хуудас”, “Залуус”, “Хууль эрх зүй”, “Тулгамдсан асуудал”, “Ярилцлага”, “Түүх”, “Шилдэг өгүүллүүд”, “Уран зохиол”, “Нийгэм”, “Казах радио”, “Дүү минь, чи хаана явна?” зэрэг булантай. “Дүү минь, чи хаана явна?” булангаар уулзаж чадаагүй олон жил болсон хамаатан садан, найз нөхдийг эрж хайдаг онцлогтой. Энэ сайт нь цаг үеийн чухал үйл явдал, танин мэдэхүйн ач холбогдолтой янз бүрийн мэдээллийг нийтэлдэг. Үүнээс гадна “Алтан сан” буланд БНМАУ-ын Ардын жүжигчин Ж.Хибатдолдагийн болон яруу найрагч П.Муратын үгэнд бичигдсэн эх орон, эцэг эх, төрсөн нутгийн тухай дууны домирлогийг сонсох боломжтой. Дүгнэж хэлэхэд, Баян-Өлгий аймгийн казах радио нь жаран жилийн турш аймгийн ард түмний оюун санааны найдвартай түнш байж, тэднийг казах түмний баялаг өв уламжлал, соёл, дуу хуураар цэнэглэн үндэсний сэтгүүл зүйтэй зэрэгцэн эрчимтэй хөгжиж байна. Баян-Өлгийн казах радиогийн аймгийн сонсогчдын соёл, мэдлэг

боловсролыг дээшлүүлэх, казах түмний өв уламжлал, ёс заншил, үнэт зүйлсийг олон нийтэд сурталчлахад гүйцэтгэсэн үүрэг нь үнэлж баршгүй бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газраас санхүүждэг цорын ганц орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл юм.

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

- Нуриден Р. (2012). *Олон улсын радио сэтгүүл зүй* (казах хэл дээр). Алматы.
 Норовсүрэн Л, Арнунзаяа Н. (2010). *Радио сэтгүүл зүй*. УБ.
“Современная Монголия”. 1964. №9.
 Дэлэг Г. (2014). *Монголын хэвлэл* (хоёр дахь хэвлэл). Боть III. УБ. .
“Эфир друзей”. М., 1977.
 Зулькафиль М. (2024). *Ардчилсан нийгэм дэх сэтгүүл зүйн онол, практикийн асуудлууд*. Боть II. УБ.
 Арлыбаева, С. Х. (1994). *Вещание на Азиатском континенте*. Алматы.
 Батжаргал, Д., & Мэндхүү, Г. (2015). *Радиогийн тухай А-Я хүртэл*. Улаанбаатар.
 Дагиймаа, Д. (2009). *Радио сэтгүүл зүйн үндэс*. Улаанбаатар.
 Дэлэг, Г. (2014). *Монголын хэвлэл* (2 дахь хэвлэл, Боть III). Улаанбаатар.
 Норовсүрэн, Л., & Арнунзаяа, Н. (2010). *Радио сэтгүүл зүй*. Улаанбаатар.
 Зулькафиль, М., & Чойсамба, Ч. (2015). *Журналистика Монголии: от первой газеты до онлайн прессы*. Иркутск.
 Зулькафиль, М. (2024). *Ардчилсан нийгэм дэх сэтгүүл зүйн онол, практикийн асуудлууд* (Боть II). Улаанбаатар.
 Маукараулы, А. (1992). *Монголын казахууд* (казах хэл дээр). Шалкар, №15.
 Монголын ХМХ-ийн мониторингийн судалгаа. (2015). Улаанбаатар.
 Минис, А., & Сарай, А. (1960). *БНМАУ-ын казахуудын түүхээс* (казах хэл дээр). Баян-Өлгий.

Summary

Kazakhs living in Mongolia have their own press, radio, and television program. Mass media for Kazakhs living outside their national environment serve not only for propaganda, but also to answer questions about how they preserved, changed, and developed their language, religion, history, literature, and culture.

Bayan-Ulgiy regional radio occupies a special place among them. This year marks the 60th anniversary of the start of broadcasting of this radio. Studying Mongolian and Kazakh radio journalism, over the years I have developed my own experience, which has become a model of regional autonomous broadcasting.

The purpose of this scientific article is to analyze the history and main stages of the development of Bayan-Ulgiy radio, through an overview of the history of Mongolian radio broadcasts that appeared in the second half of the 1930s, as an integral part of it. It is also necessary to prove that radio is one of the key mass media that continues to maintain cultural ties, promoting the Kazakh language and literature, history, the unity of the nation, their indigenous origin, in the state in which they live.

Keywords: Bayan-Ulgiy radio, regional radio, mass media, radio broadcasts, mass media, broadcasting, radio journalism.